© www.kjnt.ro/szovegtar

Az egyesítéstől a II. bécsi döntésig (1918–1940). A hatalomváltás és emlékezete

Az első világháborút lezáró békediktátum értelmében Erdélyt Romániához csatolták. A román uralom alatti időszak – mely a Romániával való egyesítéstől a II. bécsi döntésig tartott – az emlékállításnak is újabb korszakát jelentette.

Az impériumváltással újabb történelmi fejezet következett. Az addig magyar uralom alatt lévő Kolozsvár ekkortól a román történelem részét (is) képezte. Ebben a fejezetben azt tekintem át, hogy a megváltozott többségi–kisebbségi és hatalmi konstellációban hogyan működött az emlékállítás, a történelmi-politikai váltás hogyan jelentkezett az emlékezés gyakorlatában.

Az új hatalomnak legitimálnia kellett magát, fel kellett építenie a maga nyilvánosságát. A román impériumnak a maga rendje legitimálásához a korábbi társadalmi-politikai rendszerrel kapcsolatos folytonosság felfüggesztéséhez vagy átértelmezéséhez kellett folyamodnia. Ez kétféle – olykor együttesen ható – eljárást jelentett: 1. Az új rendszer számára az előző rendszer által megjelenített múlt értéktelenné, nemkívánatossá vált, mivel éppen azzal szemben határozta meg magát. 2. Kereste a saját legitimizációjának múltbeli forrásait, amelyeket megpróbált kivetíteni, ráépíteni a fizikai térre; ezekből a számára fontos interpretációkból építette fel a maga rendjét. A hatalom változása tehát egy más, új történelmet hozott be a jelenbe.[201]

Az új rend felépítése tehát a régivel való szakítás élményét és a múlt más reprezentációinak létrehozását is jelentette. Ennek a nyilvánosságban is nyomai voltak, illetve ott zajlottak. A román etnikumnak és hatalmi elitjének a nyilvánosságban való megjelenését, illetve a kollektív emlékezet konstruálására és a tér nemzetiesítésére irányuló törekvéseit az állítás–lebontás, felszámolás–létrehozás viszonyrendszerében értelmezem.

A felszámolt és a létrehozott emlékezet. A múlt román szempontból való értelmezése

A nemzeti mozgalmak kialakulása és erősödése óta az interetnikus konfliktusok valószínűleg mindig is jellemezték a kolozsvári emlékezetszervezést, ám teljes rátekintésem nincs az 1918 előtti korszakokra, illetve csak szórványos adatokkal támaszthatom alá ezt az állítást az általam vizsgált anyag alapján. Például a Mátyás királynak állított emléktábla (1889) [254.] és szoborcsoport (1896 és 1902) [294.] avatásakor az erdélyi románság képviselői tiltakozásukat fejezték ki aziránt, hogy kimaradtak a hivatalos meghívottak közül, a Memorandum-per idején (1894) pedig a magyar nemzeti múlt alakjainak szobrait (a hét vezér mellszobrait [201.]) rongálták meg román fiatalok.

Kolozsváron az I. világháború befejeztével, az 1918. december elsejei gyulafehérvári nemzetgyűlés lezajlása után több emléktáblát és szobrot felszámoltak a nyilvánosságból és az így „ideológiamentessé" vált terekbe a román nemzet emlékezetét telepítették.

201 Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy tisztában vagyok annak tényével, hogy az interpretációk létrehozását (politikai) ideológiák is irányítják. Nem célom ezen ideológiák mélyebb vizsgálata, csupán a változások leírása és értelmezése.

1919. október 1-jén a román Kormányzó Tanács felszólítása értelmében a Nemzeti Színházat átvette a román állam. Az épület birtokbavételekor a román társulat – a magyar múlttal való szakítás szimbolikus gesztusaként – ledönttette a színház homlokzatán elhelyezett, Jósika Miklóst és Wesselényi Miklóst megörökítő szobrokat [308., 309.], eltávolíttatta Kótsi Patkó János és E. Kovács Gyula beltéri mellszobrait [306., 307.]. Az új társulat Vasile Alecsandri *Ovidiu*jának bemutatásával kezdett. A román költő mellszobrát a színház előcsarnokában helyezték el a század húszas éveinek elején [322.]. A tér nevét pedig Hunyadiról Ştefan cel Mare-ra változtatták.

1929-ben, a román színház fennállásának 10. évfordulóján a román színművészekről emlékeztek meg: megörökítették Zaharia Bârsan, Olimpia Bârsan, Ion Stănescu-Papa, Alexandru Mihăilescu-Brăilă, N. Dimitriu, C. Potcoavă nevét [331.]. Zaharia Bârsan színigazgató mellszobrát 1938-ban, annak nyugdíjba vonulásakor avatták [354.]. 1939. december 1-jén a román Nemzeti Színház és a Román Opera megalapításának, illetve az intézmények létrehozásában szerepet vállaló művészeknek állítottak emléktáblát: „»Elült a vihar «... Ezek voltak e színpadon az első román szavak. Olimpia Bârsan jeles művésznő szájából hangzottak el. Az erdélyi románság régi álma, hogy állandó színháza legyen, 1919. december 2-án valósult meg, amikor Zaharia Bârsan, a nemzet érdemes művésze igazgatása alatt Vasile Alecsandri Ovidiujával e teremben megkezdte tevékenységét a Nemzeti Színház. Tiberiu Brediceanu, Constantin Pavel és Dimitrie Popovici-Bayreuth törekvéseinek eredményeként az ország első nemzeti operája, a kolozsvári Román Opera Giuseppe Verdi *Aida*jával 1920. május 25-én megkezdte tevékenységét." [357.]

Az Egyetemi Könyvtár építési emléktábláját az intézményt átvevő hatóságok távolíttatták el 1919-ben [311.].

Ferenc József egyetemi mellszobrát a Szegedre távozó egyetem elmenekítette Magyarországra (Dunántúlra) 1919-ben [275.]. 1920. január 30-án, I. Ferdinánd román király látogatásának előestéjén az egyetemet átvevő román hatóságok a homlokzat allegorikus alakjai [295.] között lévő, az uralkodót ábrázoló szobor fejét lefűrészeltették. A mellékalakokat 1925-ben eltávolították (az egyetem udvarának sarkába, majd – az uralkodó szobrának kivételével – átszállították a Botanikus Kertbe, ahol külön-külön talapzatokon helyezték el azokat).[202] Az építési emléktáblát is eltávolították [296.]. 1929-ben az I. Ferdinánd román királyról átnevezett intézmény (1920) alapításának 10. évfordulóján emléktáblát állítottak a szenátus termében: „Ebben a teremben az egységesített Románia négy egyetemének (Bukarest, Jászvásár, Csernyivci, Kolozsvár)

202 „Az egyetemet átvevő román hatóságok 1920. jan. 30-án az uralkodó fejét lefűrészeltették. Így állott a timpanon képe a királyi torzóval még néhány évig. Eltávolítására az épület javításakor, 1925 őszén került sor [...]. Helyébe a bécsi döntésig két oroszlán közé elhelyezett román címer került. [...] A megrongált szoborcsoportozat sokáig az egyetem udvarának egyik sarkában állott, majd átszállították a kolozsvári Botanikus Kertbe. A külön-külön talapzatra elhelyezett szobrok ma is ott láthatók." (Murádin J. 2008: 49, 147–149. A történet megvan még: Szabó T. A. 1941: 254; Gaal Gy. 2001b: 410, 413, 2001f: 35.)
Györffy István 1930-as beszámolója: „Amikor a hódító román csapatok bevonultak Kolozsvárra, nagy román tömeg gyönyörűségére egy bátor vérükbeli katona kötélbiztosítással a tetőről lemászott, a királyszobor fejét lefűrészelte, óriási örömrivalgás közt ledobta. Jutalmat is kapott »hős« cselekedetéért. Hosszú időkig hirdette a csonka szobor a »kultúr« cselekedetet. Később az összes alakot eltávolították. Ma e kép helyén a román államcímer látható." (*Acta Regiae Scientiarum Universitatis Claudipolitanae Francisco-Josephinae.* 1929–1930: 267.)

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

képviselői, akik az új akadémiai fellegvár első szenátusát alkották, 1919. augusztus 10. és 19. között lerakták a Kárpátok és a Tisza között élő románok első nemzeti egyetemének alapkövét." [330.] Az egyetem elé 1930-ban a bukaresti Kultúr Liga által küldött Mihai Eminescu-szobrot állították [333.]. A román költő szobrát az avatást követő hetekben az egyetemi tanács tiltakozására, a művészietlensége miatt elbontották, később a Botanikus Kertbe helyezték át.

A Főtér sarkán emelt Kárpátok Őre-szobrot a bevonuló román csapatok semmisítették meg 1918–1919-ben [317.]. A főtéri Mátyás király szoborcsoportot 1919-ben megpróbálták ledönteni, végül a talapzatát díszítő címert rongálták meg [294.], és a „MÁTYÁS KIRÁLY" feliratot „MATEI CORVINUL"-lal ('Korvin Mátyás') helyettesítették. A Magyarország fénykorát megjelenítő szoborral szemben 1921. szeptember 28-án a római olasz küldöttség által adományozott kapitóliumi farkas szobrát [321.] állították fel. A románok latin eredetére utaló másolat lett az első román vonatkozású köztéri emlékmű. Latin felirata a latin népek rokonságára utalt: „Kolozsvár városának Róma anyavárosától, 1921". A teret ekkor Egyesülés térré keresztelték át. A Mátyás-szoborcsoport talapzatáról eltávolították a királyi címereket – Magyarország, Horvátország és Szilézia címereit –, helyükbe 1932. december 10-én román diákok a Nicolae Iorga történész által javasolt feliratot helyezték el: „Győző mindenütt. Legyőzve csak a saját nemzete által Moldvabányán, amikor meg akarta hódítani a legyőzhetetlen Moldovát."[203] [340.] Az antiszemita mozgalom tízéves évfordulóján a résztvevők a kapitóliumi farkas szobra előtt felesküdtek a nemzet és az ország védelmére, majd a Corso-moziban folytatódott a gyűlés. Innen a Főtérre vonultak a táblát elhelyezni. Az antirevizionista gyűlés hevében felhelyezett, a király románságára utaló emléktábla „mentette meg" a szoborcsoportot. Az egyetemi ifjúság a tábla elhelyezéséhez nem kérte a városvezetőség beleegyezését. Octavian Stanca (a Petru Maior diákkör elnöke) beszédében a kiigazított alapnarratívát adta elő: „1926-ban Iorga professzor bejelentette, hogy a Mátyás-szobor úgy, ahogy van, történelemhamisítást jelképez. Íme, itt van ez a hatalmas férfiú [Magyar Balázs hadvezér alakja – J. A. Zs.], aki lehajtott, letört zászlót tart a kezében. Moldva megalázását jelenti, vagyis azt, hogy Mátyás király legyőzte Moldovát. Iorga professzor annak idején indítványozta, hogy helyesbítsék ezt a történelmi igazságtalanságot. A városi tanács 1926-ban foglalkozott ezzel a kérdéssel, de a város kisebbségi lakosságára való tekintettel a helyreigazító tábla elhelyezését nem vitték keresztül. Most azonban, amikor a magyarok reviziós propagandát fejtenek ki és Mátyás királyt a magukénak tekintik, szükségesnek tartjuk kinyilatkoztatni a közvélemény előtt, hogy Mátyás király a románoké.

Éppen erre való tekintettel, a diákság senkitől sem kért engedélyt, hanem nemzeti érzelmeire hallgatva, emléktáblát készíttetett, amit ezennel fel is szögezünk." Az elnök beszédét további – a politikai helyzetre vonatkoztatott – aktualizálással zárta: „Ez a felírás egyben intő példa is [...]. Minden olyan románt, aki nemzete ellen fordul, saját népe győzi le."[204]

1919-ben levették az unió 1848-as kimondásának [271.] emléktábláját a Redutról és az utcát – Unió – Memorandumnak nevezték el. Az épületre a Memorandum-per

203 A román nyelvű emlékszövegeket fordításban közlöm.
204 A részletet a *Keleti Újság* közli: 1932. dec. 11. XV. évf. 285. sz. 3.

elítéltjeinek emlékezetét[205] helyezték ki 1928. május 25-én. Az épület homlokzatára helyezett szöveg szerint ez „A Város Vigadója, ahol 1894. május 7. és 25. között lezajlott a Memorandum-per." [328.] A per kárvallottjainak névsorát egy másik, az épület nagytermében elhelyezett emléktáblán örökítették meg: „Ebben a teremben voltak bíróság elé állítva és 1894. május 25-én elítélve nemzet-, jog- és igazságszeretetükért: [...].". A szöveget Ioan Rațiu védőügyvédnek a per során elhangzott mondata zárta: „Egy nép léte nem vita tárgya, az önmagát jelenti ki." [327.]

1919-ben ledöntötték és megsemmisítették a Fellegváron a honfoglaló vezérek szobrait [201.], és eltávolították Erzsébet királyné mellszobrát [284.]. A magaslatra 1936 körül egy kereszt formájú emlékművet emeltek [352.].[206]

A Karolina kórház építési emléktábláját 1919-ben távolították el [291.]. 1921 augusztusában a Belgyógyászati Klinika bejáratától a kórház vezetősége elbonttatta Purjesz Zsigmond belgyógyász mellszobrát, amelyet végül a leszármazottak a család sírjára, a Házsongárdba költöztettek [316.].

1919. május 7-én román fiatalok ledöntötték, majd 1921. május 7-én a hatóság eltávolíttatta Széchenyi István mellszobrát [235.]. 1919 után távolították el Gyulai Ferenc mellszobrát [236.], Bocskai István fejedelem emléktábláját [305.].

Az Unitárius Kollégium építési emléktábláját [283.] 1919 után bevakoltatták. Mátyás király emléktábláját 1921. március 1-jén [254.],[207] Petőfi Sándor emléktábláját pedig 1939-ben [269.][208] távolíttatta el a román városvezetés. Az Indalik emléktábláját [293.] 1933 után szerelték le. Bem József emléktábláját 1936. november 24-én az épületet megvásárló román bank vezetői vették le [274.]. Az 1930-as évek végén döntötték le a honvédek szamosfalvi emlékművét [267.].

Mikó Imre mellszobros emlékoszlopát [253.] 1920-ban, a kert rendezésekor áthelyezték (mai helyére).

A két világháború között az addig Erzsébet-parknak vagy Kisparknak nevezett sétatéren lényeges változtatásokat hajtottak végre. Az 1921 júliusában alapított Révi, Feleki és Kolozsvári Görögkeleti Román Püspökség ezt a parkot kapta 1923. március 23-án a város közterületéből templomépítésre. A telekkönyvi bejegyzés egy (új) szimbolikus tér létrehozását is előirányozta: „A püspökség csak székesegyházat emelhet e területre, a fennmaradó helyet pedig a város által felállítandó szobrok rendelkezésére kell bocsátaniok. Ezek a szobrok a román nép nagyérdemű egyéniségei lehetnek. A város kötelezi magát, hogy modern parkot és sétányokat létesít a templom körül, s kapukkal ellátott vaskerítéssel veszi körül, s ezeket ugyanúgy gondozza, mint a főtéri templom körülit" (közli Gaal Gy. 1995: 94).[209]

A teret Bocskayról Cuză Vodă-ra változtatták. Az Erzsébet királyné emlékfáit jelölő sziklatömböt [273.] 1923-ban, a székesegyház építésének megkezdésekor elszállítot-

205 A román kisebbség panaszlevélben kért politikai jogokat, illetve a kiegyezés érvénytelenítését annak negyedszázados évfordulóján (1892). A Habsburg-hatalom a mozgalomban résztvevőket elítélte. A történet leírása: Şt. Pascu–Pataki J–Popa V. 1957: 87–89.

206 Legelőször, 1702. augusztus 14-én a katolikusok állítottak ezen a helyen keresztet (Gaal Gy. 2001b: 385, Sas P. 2003: 210, Asztalos L. 2004: 273).

207 Más adat szerint 1939. március 1–7. között volt eltávolítva (Murádin J. 2008: 42). Ferenczi Sándor szerint 1938-ban távolították el, majd néhány hónap múlva visszahelyezték (Ferenczi S. 1941: 83).

208 Más adat szerint az 1920-as években volt eltávolítva (Gaal Gy. 2001d: 250).

209 Az adatok forrása: *Renaştere.* 1933. nov. 5., *Református Szemle.* 1933. nov. 10.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

ták. A templom befejeztét (1933) jelölő feliratok a vallásos tanítás [343.] mellett a történelminek láttatott eseményeket is bevonták a térbe: „Ez a szent és istenes hajlék, az Istenanya menybemenetelének [Nagyboldogasszonynak] kegytemploma – épült 1916. augusztus 15. napjának dicsőségére, mikor a román felszabadító csapatok a nemzet egységesítésének megvalósítására bevonultak az évezredes rabság földjére. Felépült és megszépült Főtisztelendő Méltóságos Nicolae Ivan, Isten alázatos szolgájának, Révkolostor, Felek és Kolozsvár első püspökének buzgalmával és fáradozásával." [344.] A templombejárat egyik felirata az építkezés mellett a nemzetileg és keresztényileg elkötelezett uralkodóknak is emléket állított: a templom építése „elkezdődött dicsőséges I. Ferdinánd királynak, a haza egységesítőjének idejében. Befejeződött az igazhívő II. Károly király idejében, amikor a görögkeleti egyház pátriárkája Főtisztelendő Méltóságos Nicolae Bălan volt, az Úr 1933. évében. Ősi törvényeink életerejéről sokat mondó emlékmű." [345.] A templom belsejében elhelyezett emléktáblák az építkezésben együttműködőket nevesítették: egyházkerületi – papi és világi – tanácsosok (közöttük főpapok, egyetemi tanár, iskolaigazgató, újságíró, ügyvédi kamara vezetője, bankigazgató, ügyvéd, erdészeti mérnök) [347.]; illetve az építészek és az anyagilag támogatók emlékét örökítették meg: „Emlékirat. 1921-ben Constantin Pomponiu és Georges Cristinel építészeket választották a pályatervek alapján, hogy ezt a szent hajlékot felépítsék az 1921 és 1933 közötti kormányok és román banki intézmények segítségével, élükön a Román Nemzeti Bankkal és az Albina Bankkal, a hívők tízezreinek pénzéből. Georges Cristinel építész a tervek alapján véghezvitte és vezette a munkálatokat, együttműködött vele Tiberiu Eremia, Dumitru Marcu és Nicolae Dordea mérnökök vezetésével az Általános Műszaki Vállalatok Részvénytársasága. Kőfaragó mester: Toma Gerstenbrein. Festők: Anastasie Demian – a Pantokrátor boltozata, Catul Bogdan – az oltár boltozata, Gheorghe Russu – homlokzat. Alexandru Dimitriu – a kupolák keresztjeinek és a díszeinek réztárgyai." [346.][210]

A templom előtti térre, arccal a Nemzeti Színház felé Avram Iancu szobrát akarták elhelyezni. Az 1921-ben alakult bizottság a nagyszabású térszobrot a román forradalmár születésének 100. évfordulójára tervezte felállítani. A sajtó és különféle kulturális intézetek bevonásával gyűjtési akciót kezdeményeztek. 1924. szeptember 2-án megtörtént az ünnepélyes alapkőletétel [323.] I. Ferdinánd király és Mária királyné, illetve az ország legfontosabb vezetőinek részvételével. A kiírás értelmében olyan emlékművet szerettek volna készíttetni, amely a főtéri Mátyás-szoborcsoportot esztétikai és ideológiai szempontból ellensúlyozni tudná. A többször meghirdetett pályázatra nem érkeztek a bizottság által értékelhető tervek.[211] Az utolsó, 1926-os kiírás nyertes munkáját (C. Dimitriu-Bârlad bukaresti szobrász alkotását) a költségessége miatt nem valósították meg.

Mihai Viteazul vajda személyében a román történetírás az egységes román nemzeti állam letéteményesét, első egységesítőjét értékelte. Hű csatlósát, Baba Novacot, a magyar történetírásban martalócként számontartott szerb zsoldoskapitányt és papját az országgyűlés nemessége árulásért és fosztogatásért halálra ítélte. Az elítélteket a

210 A templomszentelés eseményéről Petru Borteş számolt be, aki az alapkő okiratát is közölte (P. Borteş 1933).

211 1921-ben egy esélyesnek ítélt munkát a jelige feloldása után – minthogy azt Pászk Jenő magyar szobrász készítette – etnikai alapon kizártak a pályázatból.

kolozsvári városkapu előtt végezték ki. A goroszlói csata után Erdélybe induló román vajda megemlékezett a zsoldosáról. Az esemény emlékművét – melynek kezdeményezője Nicolae Ivan görögkeleti püspök és Gheorghe Sion városi díszpolgár volt –, az emléktáblával ellátott hármaskeresztet a különféle (magyar vonatkozású) építési emléktáblákkal ellátott térben [96., 124., 128.], a Szabók tornya elé helyezték. Felirata szerint „ezen a helyen húzták karóba Baba Novacot, Mihai Viteazul tábornokát, miután Kolozsvár főterén gyóntató papjával együtt parázson megégették 1601. február 5-én. Erdély visszahódítása után Mihály vajda 1601. augusztus 11. és 16. között egy zászlót helyezett ide a nagy és vitéz szolgájának emlékére. Állíttatott ez a hármaskereszt 1936. május 21-én, Hősök Napján." [350.] A Hősök Napján állított alakzat mellé ettől kezdve minden évben kihelyezték a vajda rekonstruált zászlaját (vö: O. Buzea 1939: 44–45).

A jelennek állított emlékek egy része a román uralkodók kultuszának építését szolgálta. Kolozsvár határában emlékművel örökítették meg azt a helyet, ahol II. Károly király Erdély földjére lépett. A szamosfalvi reptér emlékművének felirata: „1930. június 6-án ezen a helyen szállt le II. Károly király, aki új életet hozott az örökre egységes Romániába." [334.] A II. Károly király Sportpark 1936-os átadási ünnepségén a király lábnyomát örökítették meg egy frissen öntött betonlapon [349.].

A székesegyház építése (1933) mellett [345.] más események megörökítését is ebbe a kultuszba integrálták. A Növénytani Múzeumot 1937-ben avatták fel a király jelenlétében: „A Növénytani Múzeum épületének építését elkezdték 1930-ban, befejezték 1935-ben, őfelsége II. Károly király uralkodása idején, Florian Ştefănescu-Goangă rektor és Alexandru Borza tanár, igazgató buzgalmával, I. I. Ivaşcu műépítész tervei alapján és irányításával." [353.]; a Ioan Bob iskolát 1936-ban adták át: „Ez az iskola építtetett 1935–1936-ban, őfelsége, II. Károly király dicsőséges uralkodása alatt, dr. C(onstantin). Angelescu nemzeti oktatásügyi miniszter idejében, dr. Nicolae Drăganu egyetemi tanár, Kolozsvár municípium polgármestere, Traian Floriu Zinveliu iskolaigazgató, Kolozsvár municípium iskolaügyi bizottságának igazgatója és az iskola tanfelügyelője áldozatkészségével. Tervezte Hertz Adalbert mérnök. A munkálatokat kivitelezte Mikes Alfréd mérnök és Koncz Ernő építész." [351.]

A korszakban az Economul Bank 1886-os alapításáról és székházának 1896-os építéséről emlékeztek egy táblaállítással [325.].

Az 1918-as decemberi események emlékezetét örökítették meg Octavian Petrovici 1927-es emléktáblájával. A román diák az Economul Bank előtt a román nemzeti gárda székházának védelmében, a Székely Hadosztállyal szemben vívott harcban esett el [326.]. Az utca nevét (Báthory) a védelmezett szervezetről Nemzeti Tanácsra változtatták.

A személyiségek emlékezetét különféle intézmények érezték magukénak. Gheorghe Bilaşcu fogászprofesszor mellszobrát a Szent György – új elnevezésében Gheorghe Sion – téren az Orr-, Fül-, Gége- és Fogászati Intézet előtti parkban, a Szent György lovas szobor szomszédságában helyezték el. Az emlékezetre méltó tudós „Románia fogászati egyetemi iskolájának megalapítója" [329.] volt. Robert Koch német bakteriológus mellszobrát [341.] a Cosmutza Szanatórium helyeztette el parkjában.

Alexandru Vaida-Voevod politikusnak, a Nemzeti Parasztpárt alelnökének, a volt miniszterelnöknek még életében mellszobrot [339.] állítottak. Az eseményre a politikus jelenlétében a párt klubhelyiségében került sor, a román nemzet számára fontos ünnepen, 1932. december elsején. Az egyesítés során játszott vezető szerepe indokolta a kultusza rögzítését és az emlékállításnak a kerek évfordulóra, a nemzeti ünnepre való ütemezését.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Szeretnék kitérni az etnikus jelentéstulajdonítás egy másik szembeötlő jelenségére. Az újkeletű fennhatóság terhesnek és illegitimnek minősítette a magyar szimbólumok jelenlétét a nyilvános és kvázi-nyilvános terekben. Több esetben csonkítottak meg házhomlokzatokat, nemesi címereket, frízeket. Ebben a logikában szinte természetesnek mondható eljárás a magyar címer és korona eltávolítása a Mátyás-szoborcsoport talapzatáról. A Szent Mihály-templom javarészt 19. század végi ablakai is – ezen logika mentén – a magyar államiság manifesztumaként értelmeződtek. A szentély középső ablakán, az arkangyal szobra felett az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában Magyarország címerének üvegfestménye volt látható. 1918 után a román hatóságok a magyar állam jelképének eltávolítását követelték. Az üvegfestmény eltávolítására 1923-ban már a kultuszminisztériumból érkezett felszólítás. Alexandru Lapedatu miniszter levélben méltatlankodott, amiért az üvegablak „Szent Mihály arkangyalt ábrázolja, fején Szt. István koronájával és a magyar állam címerével".[212] 1923 márciusában a kifogásolt elemet Haynald Lajos volt erdélyi püspöki címerével helyettesítették (vö: Sas P. 2010d: 423–424).[213]

A templom egy másik üvegablakán, a Szent Istvánt ábrázoló jelenetben, a felségjelek használata váltotta ki a városvezetés nemtetszését. A kolozsvári rendőrfőkapitány „megkövetelte, hogy a magyar korona Szent István kezéből (amint azt párnán az üvegablak festményén a Szt. Szűznek felajánlja) tűnjék el". Az ablakszem befestését a román hatóságok nem fogadták el. A kívül-belül piros festékkel befestett, eltakart jelenet a magyarság és a megosztottság gyászaként értelmeződött: felrótták, hogy „fekete lepellel van leborítva a gyász jeléül" (idézi Sas P. 2009: 428–429). A megoldás azért tűnt elfogadhatatlannak, mert a jellegtelenné váló ablakszemek éppen az eltakart tartalomra emlékeztettek. Bukaresti utasításra 1924 februárjában a helyi hatóságok kivetették a korona felajánlását ábrázoló üveglapot. Hirschler József plébános szerint így „Szent Istvánnak csak a lába, Szent Imrének és Szent Margitnak csak a feje maradt meg. A főoltáron Szent László kezéből is kivettem a pajzsot, Szent István kezében levő almán pedig eltüntettem a magyar vonatkozást."[214]

Az elrejtett múlt és a bezárkózott emlékezet. Magyar emlékállítási lehetőségek

A magyar etnikum emlékállításaival a legnyilvánosabb terekben nem találkozunk. Ennek magyarázata az, hogy a hatalom a legfontosabb tereket ellenőrzése alá vonta. A magyar – immár kisebbségi – kezdeményezések a kevésbé nyilvános terekben valósulhattak meg. A nyilvánosságból felszámolt emlékművek egy része is ebbe a tértípusba került. Ezért a továbbiakban az emlékezet fenntartására és szervezésére irányuló

212 Alexandru Lapedatu miniszter levele Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek (Bukarest, 1923. december 31.). Kolozsvár, Szent Mihály-plébánia levéltára (közli Sas P. 2010d: 426).

213 1942-ben restaurálták, illetve visszaállították az eredeti címert. Végül, az 1956–1960-as felújítás után az ablakszemnek a püspöki címerre való kicserélése vált a hatalom számára elfogadott gesztussá. Az adatok forrása: Bíró V. 1942, Sas P. 2010d: 85.

214 Hirschler József főesperes-plébános levele Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspöknek (Kolozsvár, 1924. január 12.). Kolozsvár, Szent Mihály-plébánia levéltára (idézi Sas P. 2009: 94, közli Sas P. 2010d: 428–429). Talán nem mellékes, hogy a magyar szentek egy részét ebben az időszakban kanonizálták.

törekvések két típusát, a múlt reprezentációinak elrejtését, illetve térbeliesítési kísérleteit mutatom be.

Janovics Jenő színházigazgató a saját parkjában helyezte el báró Gyulai Ferenc színigazgatónak a Farkas utcából eltávolított mellszobrát [236.]. Ugyanő vitette át a Jósika Miklós és Wesselényi Miklós ledöntött szobrainak [308., 309.] darabjait a Nyári Színkör udvarára, ahol 1940. szeptember elején, a II. bécsi döntés bejelentésére román nemzetiségű személyek összetörték. A Mátyás-házban berendezett múzeumban őrizték gróf Széchenyi István lebontott mellszobrát [235.], ide helyezték el később az 1921-ben állított Szentgyörgyi István-mellszobrot is [320.]. Az unió emléktáblája [271.] az egyetem régiségtani múzeumának raktárába került. Az Erzsébet királyné emlékfáit jelző sziklatömböt [273.] a Protestáns Teológia udvarára szállították.

A Poalé Cedek ('Becsületesség Munkásai') iparos egyesület 1921-ben zsinagógát építtetett. Az öregotthon négynyelvű (magyar, román, német és héber szövegű) emléktábláján [319.] az alapítványtevők névsorát, az adományozott összegeket tüntették fel. Az unitárius egyházközség bérházakat épített Marosi Gergelyné és Benkő Mihály hagyatékaiból [355., 356.].

A magyar személyiségeknek állított emléktáblákat és szobrokat az iskolákban, a templomokban, az intézmények székházában, belső tereiben avatták fel.

Szentgyörgyi István színművésznek 80. születésnapjára és a színpadon eltöltött 60 évének tiszteletére még életében – díszelőadással egybekötött ünnepség keretében – mellszobrot állítottak a Magyar Nemzeti Színházban [320.].

Nagy Károly református püspök emléktábláját [324.] a Farkas utcai templom szószéke mögött helyezték el 1926-ban, a Kirchknopf Gusztáv evangélikus lelkészét [332.] pedig az evangélikus templomban 1930 után. Altorjai Apor István epitáfiumát 1935-ben állították. A katolikus egyház körzeti tanácsa több mint két évszázad távlatából emlékezett meg: „Altorjai Apor István, főispán, a híres erdélyi főkormányszék tanácsosa, kincstárnok és királyi tábornok, a katolikus egyház lángoló pártfogója, intézmények alapítója, igen jótékony támogatója a katolikus rendnek, lelkes katona, életétől megvált 1704-ben és itt várja a boldog feltámadást. E nagyszerű férfiúnak halhatatlan emléket állít az egyházi körzet tanácsa 1935-ben." [348.]

A római katolikus (piarista) főgimnázium 1931-ben, fennállásának 350. évfordulóján a dísztermében helyezte el Jósika Miklós [336.] és Mikes Kelemen [337.] mellszobrait. A Jósika és Mikes családok ajándékait véndiáktalálkozó, istentisztelet és kulturális műsor keretében adták át az iskolának. Mailáth Gusztáv Károly püspök gyulafehérvári mellszobrának másolatát is a főgimnázium dísztermében helyezték el [338.]. Báthory István mellszobrát [342.] 1933-ban, a fejedelem születésének 400. évfordulóján állíttatta udvarán a Báthory–Apor Szent József Szeminárium.

A Renner Testvérek bőrgyárának tanácstermében helyezték el a gyáralapító Renner Johann mellszobrát [335.].

Összegzés

A bemutatott korszak határai esetében a történelmi-politikai cezúrák (az egyesítés és a II. bécsi döntés) sokkal határozottabb érvényesülése figyelhető meg, mivel ez nemcsak társadalmi, politikai, hanem etnikai váltást is eredményezett a hatalmi rendszerben.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

Az új hatalomnak is viszonyulnia kellett a múlthoz. Emlékállítási eljárásai a múlt átértékelését jelentették. Ennek érdekében más tartalmakat, más eseményeket emelt be a közös – de eltérően megélt – múltból, illetve a számára illegitim emlékezetet, a múlt előző reprezentációit mellőzni, felszámolni igyekezett. A két eljárás, a lebontás és az állítás az emlékezet szervezésének két vetületét jelentették.

A nyilvános tér, a társadalmi tér artikulálódásában, illetve az emlékállításhoz, a múlt reprezentációihoz való viszonyulásban igyekeztem kimutatni az új rend igényeit és sajátosságait.

A bemutatásból kiderült, hogy a reformkortól, a nemzeti mozgalmak idején állított (magyar nemzeti) események és személyiségek, illetve a (magyar) nemzeti teljesítményként láttatott építkezések emlékezete az, amit az új hatalom a köztéri nyilvánosság számára láthatatlanná tett. A nyilvánosságban megjelenő és aktivizálódó másik – a román – etnikus diskurzus sajátossága abban állt, hogy az előző – magyar uralmi – rendszerre utaló reprezentációk felszámolása mellett más események és személyiségek emlékezetét helyezték ki.

Az emlékállítás térbeliesítése nagyrészt ugyanazokat a helyszíneket célozta meg, amelyeket a korábbi uralom alatt már megjelöltek. A 19. századi események eltérő megítélése okán a magyar 1848 helyett a román 1848, illetve a Memorandum-per emlékezete lett hangsúlyossá a nyilvános térben. Az új hatalom a győzelem és az egyesítés emlékezetét is leképezte a térre. Az emlékállítások mellett a névadásban is megjelent ez a szándék: azt az utcát, amelyen a román csapatok bevonultak – Magyar, illetve Kossuth utca – Győzelem útnak, később Foch marsall útnak nevezték, a Kornis utca nevét a csapatokat vezető Neculcea tábornok neve váltotta fel, a Mátyás király teret Egyesülés térre keresztelték.[215]

A román emlékállítások mind az eredet, Erdély és a román országrészek egyesítési törekvéseit és a nemzeti emancipáció alakjait és eseményeit célozták meg. A magyar uralkodók emlékezetét váltó román királyi kultusz és a román személyiségek emlékezetbe emelése ebben a nemzetépítési stratégiában szerveződött.

A román tér megteremtésének igénye a nyilvánosság más területein is jelentkezett. Gheorghe Bogdan Duică egyetemi tanár 1919-ben a kolozsvári magyar állampolgárokhoz intézett felhívásában a román állam képviselői, a tanárok és a diákok számára kért helyet.[216] A román nyelv hivatalossá válásával a magyar cégtáblákra különadót kellett fizetni, a posta a magyarul címzett levelek kihordását bojkottálta, az érettségi és a városi tanácsülés államnyelven zajlott (vö: Hámori P. 2005: 93–94). Gheorghe Tătărescu miniszterelnök kolozsvári beszédében (1934. május 2.) a román berendezkedés társadalmi programját és a történelem kiigazítását jelölte meg: „A történelmet pedig helyesbbíteni kell! Meg kell teremtenünk Erdélyben a román burzsoáziát és annak társadalmi fölényét! Ennek a programmnak minden áron való végrehajtása Románia legsürgetőbb történelmi feladata." (Idézi Juhász I. 1942: 80.)

A magyar emlékállítások azokon a tereken zajlottak, ahova a hatalom nem ért el, vagy amelyeket nem felügyelt, illetve amelyek nem minősültek román érdekeltségű helyszíneknek. Ezek közül egy sem volt politikai jellegű emlékállítás. Ebben az értelemben a magyar etnikum kiszorult a nyilvánosságból. A magyar intézményekben zajló emléktábla- és szo-

215 Az utcák és terek átnevezéseit közli N. Veress 1923.
216 A felhívásból közöl: O. Buzea 1939: 68–69.

borállítások szimbolikus töltetüket tekintve alulmaradtak a nyilvánosságban zajló román törekvésekkel szemben. Az egyensúly fenntartására irányuló gesztusként értelmezhető a nemzeti reprezentációknak az adott lehetőségek között való kiaknázása (pl. a szobrász magyar mentében ábrázolta Jósika Miklós és Mikes Kelemen alakjait [336., 337.]).

A kortörténészek álláspontja szerint a két világháború közötti román hatalom kevésbé tudott eredményes asszimilációs politikát folytatni. A magyar királyság, a magyar állam elevenebben élt a kolozsvári magyar lakosságban emlékezetében. A magyar államiságról szóló narratívák személyesebbek voltak, az eltelt idő rövidségének okán (mindössze két évtizedről van szó) az egyéni életpályák még a magyar államtörténet részei voltak – mondhatnánk. Emellett a „Csonka-Magyarországban" erősödő és mindinkább terjedő irredenta kultusz az egyéni/személyes kapcsolatok, hálózatok alapján Erdélyben is hatott.[217] Kolozsvár vonatkozásában szeretnénk kiemelni a képi reprezentáció egyik típusát. Képeslapok tömkelege volt forgalomban, amely egy-egy emlékművet, emléktáblát, emlékhelyet ábrázolt a korszakra jellemző kísérőszövegekkel: „Mátyás még vigyáz a magyarokra", „Magyarország visszavár" stb.

Az emlékállítások nyelve • A 39 regisztrált emlékállítás 26 (66%) román, 10 (26%) magyar, 2 (5%) latin és 1 (3%) négynyelvű (román, héber, magyar és német) emléktáblát és szobrot jelent. A nyelv a létre hozó etnikumokat is leképezi, azzal a kiegészítéssel, hogy a 2 latinból egy-egy magyar és román, a négynyelvű pedig magyar vonatkozású. A statisztikai adatok egyértelműen a román etnikum megjelenését és dominanciáját jelölik.

Az emlékállítások nyelve 1918–1940 között

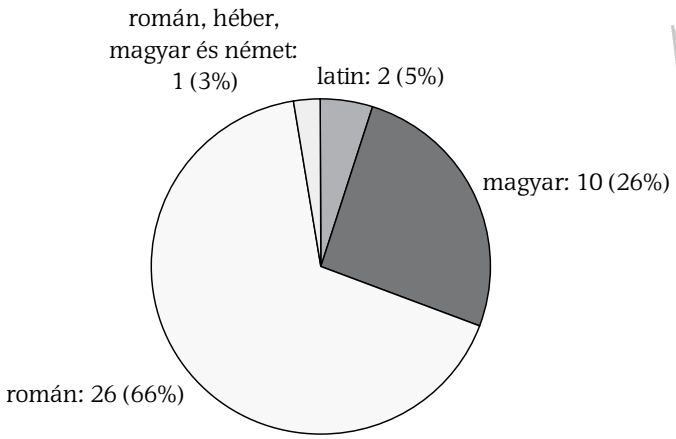

Az események megörökítése • Az események megörökítésének motívumai az előző korokhoz képest módosultak. Változást jelentett az, hogy az elhunytaknak történő emlékállítások (halottak emlékezete) kikerültek a vizsgált nyilvánosságból (templomok). A regisztrált motívumok: 1. a gyarapodó város megjelenítése (építéstörténet), 2. a városban zajló vagy a városhoz kötődő események (személyiségek kultusza és a közösségi

217 A magyar irredenta kultusz toposzai, jelképei, emlékművei, szobrai, ünnepei: Zeidler M. 2002.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

események) megjelenítése. Az első csoportba 11 (28%), a másodikba összesen 28 (72%) emlékállítás tartozik. Ebben a korszakban az eseményeknek, személyiségeknek történő emlékállítások váltak dominánssá.

Megörökített események 1918–1940 között

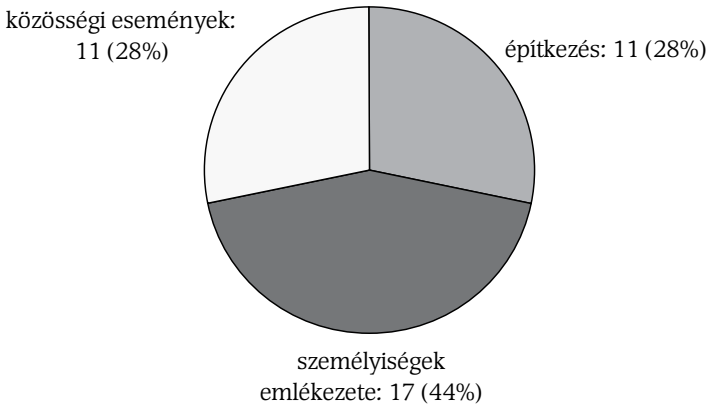

A társadalom megörökítése • A 39 esetből 11 építkezésre utaló, ebből 1 nem tartalmaz a társadalomra utaló motívumot. 10 esetben történt valamilyen utalás a társadalomra, ezek megoszlása, előfordulása a következő: az építők (4), az építtetők (5), a város elöljárói, egyházi vezetői (5), illetve az ország vezetői (3).

A társadalom megörökítése 1918–1940 között
(abszolút számokban)

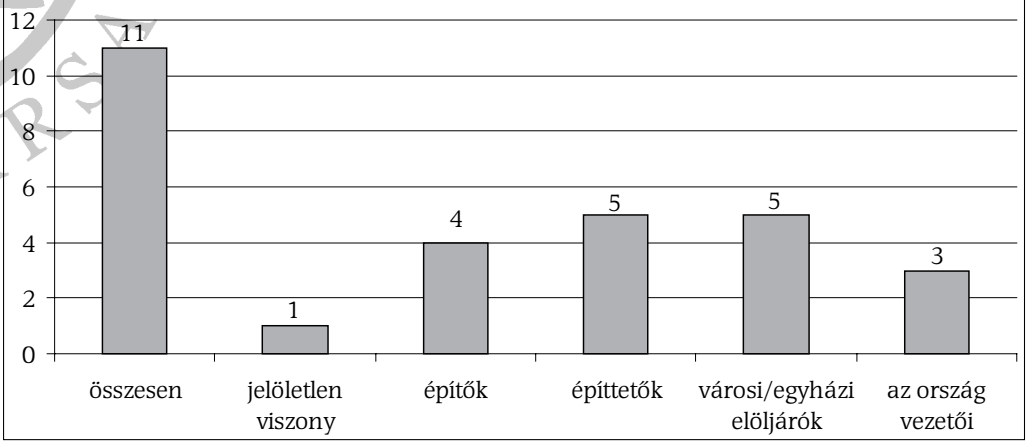

A személyiségek emlékezete • A 39 emlékállításból 17 a személyiségek emlékezetének megörökítését, fenntartását szolgálta. Ezeknek nagy része motiválatlan (13), azaz a feliratok nem tartalmazzák az emlékállítás indoklását. Az emléktáblák és szobrok feliratainak domináns motívuma a tudományos vagy művészeti teljesítmény jelölése (4).

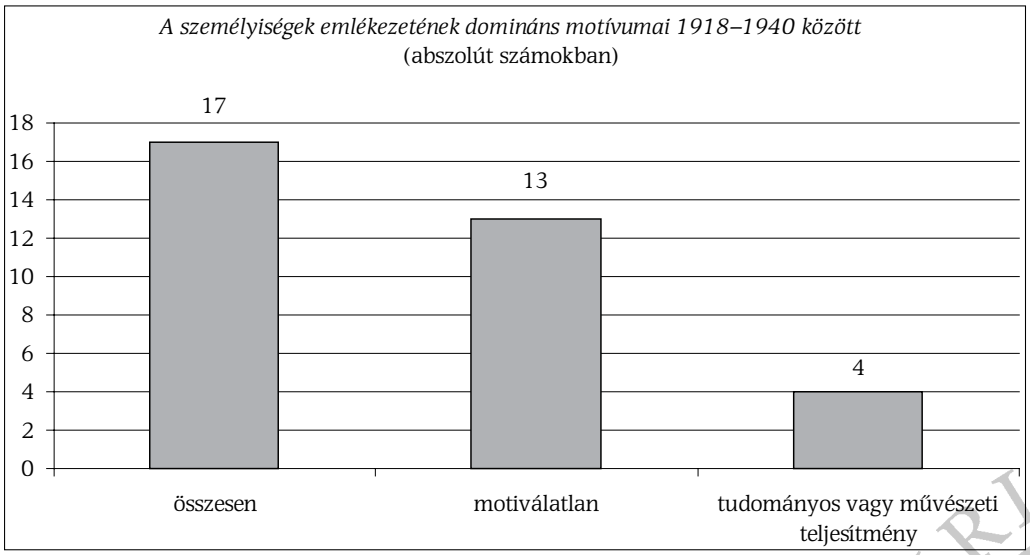

Az emlékállítások helye • Az emlékezés helyét tekintve a 39 emlékállítás 24–15 (62%–38%) arányban a zárt–nyilvános terekben történt. A zárt tereket a templombelsők (5; 13%), a hivatalos intézmények (17; 43%) és a magánházak (épületbelsők, udvarok) (2; 5%) jelentik. A nyilvános térrészekhez a templomok külső falai (3; 8%), a hivatalos intézmények, középületek (3; 8%) és magánházak homlokzatai (1; 3%) és a terek (8; 20%) tartoznak.

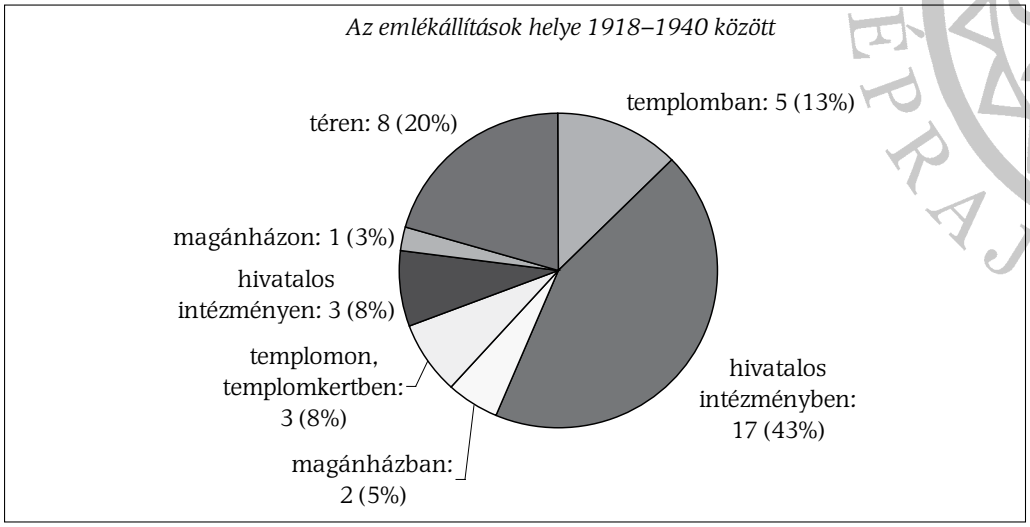

Ennek alapján úgy tűnik, hogy ebben a korszakban az emlékállítások nagyobb része a zárt terekben szerveződött. Ismerve a korszak hatalmi-politikai viszonyait, figyelembe kell vennünk az emlékállítások etnikai vonatkozását is. A magyar emlékállítások kivétel nélkül a zárt, etnikailag homogén terekben (templom, iskola, magánház) történtek, a román emlékállítások túlnyomó többsége pedig a város nyilvános tereit foglalta le.

© www.kjnt.ro/szovegtar

© www.kjnt.ro/szovegtar

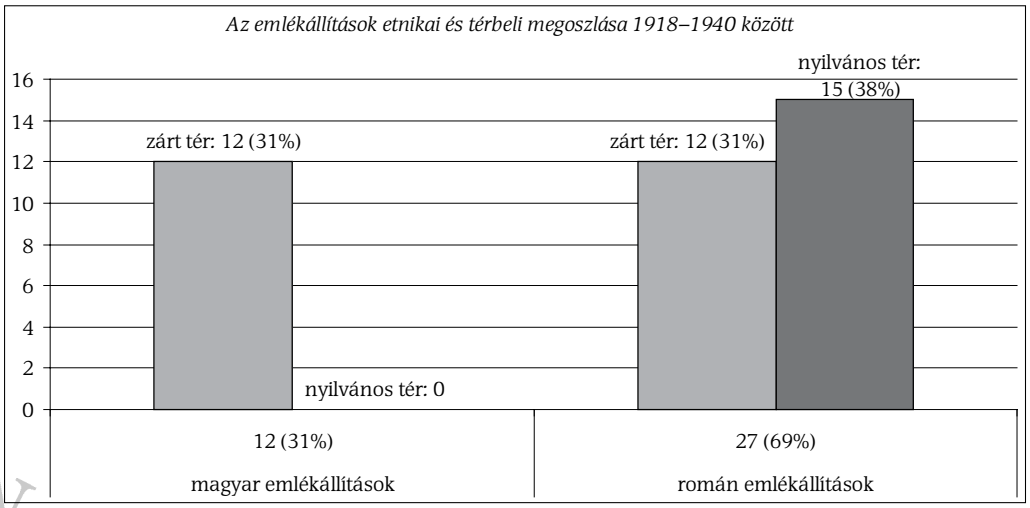

Az emlékállítók • A megszövegezés csak 1 (3%) esetben említi az emlékállítót, 38 (97%) esetben anonim marad. Azonban az emlékállítás jellege, helye és felirata alapján kikövetkeztethető, hogy a névtelenség kategóriájába a város (9; 23%), az egyház és/vagy iskola (17; 44%), kulturális intézmények (6; 15%), kórházak (2; 5%), vállalatok (3; 8%) és politikai párt (1; 3%) tartoznak. Az emlékállítók közösségek és csoportok, a korábbi korszakokkal ellentétben a magánszemélyek jelenléte nem mérhető.

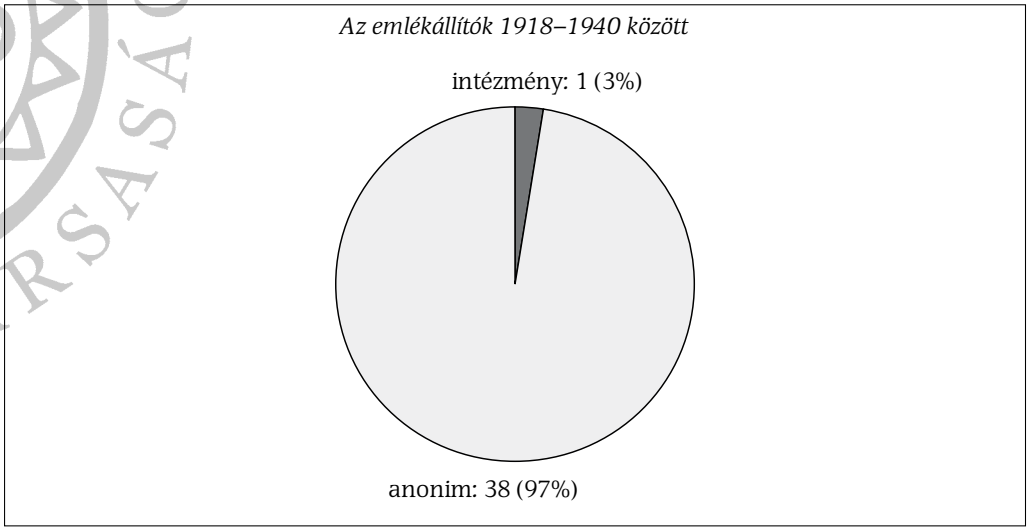

Az emléktárgyak kivitelezői szakemberek és művészek, akiket a feliratok olykor nevesítenek is.

Az emlékállítások többnyire a tömegek jelenlétére építő ünnepségek voltak. A nyilvánosságban zajló, történelemről szóló beszédmódhoz a román etnikumnak volt hozzáférése, a magyar etnikum a magyar iskolákban és templomokban emlékezett a múltjára.